

ЯНУШ КОРЧАК «КАРОЛЬ МАЦЮСЬ ПЕРШЫ»: ПРАБЛЕМЫ ПЕРАСТАВАРЭННЯ І АДАПТАЦЫІ

На працягу апошняга стагоддзя здараліся перыяды, калі імя і творчасць Я. Корчака аддаваліся забыццю, але 2012 г. быў аб'яўлены ў Польшчы годам Януша Корчака, што абвастрыла цікавасць да яго твораў. Так, напрыклад, у 2010 г. адначасова былі перавыдадзеныя два класічныя рускія пераклады аповесці-казкі «Кароль Мацюсь Першы», а ў 2012 г. адрэдагаваны і перавыдадзены беларускі пераклад абедзвюх частак казкі. Абапіраючыся на гэтыя тэксты, мы паспрабуем паразважаць пра сітуацыю перакладной множнасці, аспекты паўнаwartаснасці і эквівалентнасці перакладу, а таксама пра магчымыя стратэгіі перакладу дзіцячай літаратуры.

На працягу існавання мастацкага перакладу як віду перакладчыцкай дзейнасці падыходы да яго неаднаразова мяняліся, але ўсе яны канцэнтраваліся вакол адзінай галоўнай праблемы — магчымасці адпаведнай перадачы формы і зместу арыгінала.

Тэарэтыкі перакладу лічаць паўнаwartасным перакладам той, дзе мастацкая рэчаіснасць тэкста-першакрыніцы адлюстроўваецца ў адзінстве формы і зместу. Адпаведна праца перакладчыка сумяшчае ў сабе дзве функцыі — інтэрпрэтатара і творцы. Перакладчык сутыкаецца, з аднаго боку, з другаснай прыродай перакладу, накіраванай на разуменне і аднаўленне зыходнага тэксту, з другога боку — з неабходнасцю стварыць новы тэкст, які б меў здольнасць да эстэтычнага ўздзеяння.

Калі перакладчык працуе над мастацкім тэкстам, ён павінен улічваць, што працуе не з асобнымі лексічнымі адзінкамі, а з іх зместавымі аналагамі, кожная моўная адзінка мае пэўную інфармацыйную нагрузку ва ўмовах пэўнага культурнага (сацыяльнага і г.д.) кантэксту твору.

Паводле трапнага азначэння тэарэтыка і практыка перакладу Т. А. Казаковай, «мастацкі пераклад уяўляе сабой разнавіднасць моўнай гульні, у ходзе якой на матэрыяле іншай мовы і заведама іншай інфармацыйнай базы (рознасць культурных традыцый і ўстановак, агульных і прыватных карцінаў свету) будуецца аналагічныя, але не тоесныя мастацкія сусветы, якія маюць блізкія да зыходнага інфармацыйныя палі» [1, с. 19]. То бок не ў апошнюю чаргу паўнаwartаснасць перакладу залежыць ад культурнай кампетэнцыі аўтара, і кожны пераклад, нягледзячы на адно з самых устойлівых меркаванняў, што перакладчык павінен схавацца ў цені аўтара, быць ананімам, — суб'ектыўны, адлюстроўвае асобу перакладчыка. З гэтага і паўстае магчымасць множнасці перакладаў аднаго і таго ж тэксту. Асабліва калі ўлічваць, што любы мастацкі тэкст мае «інтэрпрэтацыйны дыяпазон», а перакладчык — інтэрпрэтатар-стваральнік.

Што датычыцца перакладу дзіцячай літаратуры, то, паводле нашых назіранняў, часта перакладчыкі дазваляюць сабе большую вольнасць у абыходжанні з тэкстам. Як з яго фармальным, так і змястоўным бокам. Гэта тлумачыцца тым, што творы дзіцячай літаратуры часцей за ўсё — выдумка,

якая адлюстроўвае няісную рэчаіснасць, адпаведна дазваляе большую ступень фантазіі і творчай вольнасці. Але перадусім перакладчык мусіць памятаць пра функцыі дзіцячай літаратуры, якія, дарэчы, часткова супадаюць з функцыямі перакладных твораў у вызначэнні М. Л. Лазінскага: «Функцыя перакладных твораў дваякая: 1) эстэтычная, як твораў мастацкіх, 2) пазнавальная — як помнікаў, якія знаёмяць нас з іншай краінай, з іншай эпохай, з іншай культурай, з новым для нас ладам думак і пачуццяў» [6, с. 93]. У выпадку з дзіцячай літаратурай да пазнавальнай і эстэтычнай функцый псіхалагі дадаюць забаўляльную, ці геданістычную (дзеці павінны атрымліваць асалоду ад чытання), і кампенсаторную. Гаворачы пра апошнюю, варта згадаць пра псіхалагічныя асаблівасці ўспрымання дзецьмі літаратурных твораў — дзеці вельмі часта ідэнтыфікуюць сябе з героямі і чытанне ўпадабанай кнігі для іх ёсць свайго роду эскапізм — уцёкамі ад рэальнага свету. Адпаведна перакладчык дзіцячай літаратуры павінен стварыць ці перастварыць персанаж, не згубіўшы ягонай першапачатковай харызмы і прыцягальнасці. То бок ён павінен зрабіць тэкст і героя прывабнымі для чытачоў, раскрыць характэрныя якасці, закладзеныя ў даны вобраз аўтарам.

Аповесць-казку Януша Корчака «Кароль Мацюсь Першы» тройчы перакладалі на рускую мову і адзін раз на беларускую, але два розныя перакладчыкі. У 1925 г., праз два гады пасля арыгінальнага твору, у Ленінградзе з'явіўся пераклад Ю. Н. Райтлера, які называўся «Приключения короля Матюша». У 1958 г., на просьбу варшаўскага выдавецтва «Палонія», свой пераклад «Король Матиуш Первый» зрабіла Муза Паўлава. Кніга карысталася вялікім поспехам і яшчэ не адзін раз перадрукоўвалася ў Варшаве, але ў Расіі гэты пераклад надрукавалі толькі ў 1992 г. А ў 1972 г. (да стагоддзя Корчака) быў зроблены пераклад Н. Я. Падольскай. Які пасля неаднаразова перадрукоўваўся, у тым ліку з ілюстрацыямі, зробленымі для польскага выдання, што стварыла пэўнае непаразуменне: маленькія чытачы, зрабіўшыся дарослымі, вярталіся да любімай кніжкі дзяцінства і пад знаёмай вокладкай знаходзілі іншы твор. Беларускі пераклад, дакладней першая яго частка, якая называлася «Кароль Мацюсь Першы», быў зроблены Ядзвігай Бяганскай таксама да гадавіны Я. Корчака. Другая частка «Кароль Мацюсь на бязлюдным востраве» выйшла ў перакладзе У. Васілевіча ў 1982 г.

Перадусім варта звярнуць увагу на лінгвістычныя аспекты перакладаў. Стыль корчакаўскіх твораў вылучаецца лаканічнасцю, дакладнасцю і выразнасцю пабудовы сказа, пра што гавораць і польскія даследчыкі. Корчак не імкнуўся да ўпрыгожвання, не злоўжываў эпітэтамі і метафарамі. Словы аўтара не нясуць у сабе эмацыйнай нагрукі — яны ствараюць сітуацыю, а не эмоцыю. Такую інтанацыю перадаюць пераклады Я. Бяганскай і М. Паўлавай. Напрыклад, возьмем эпізод на самым пачатку казкі, калі памірае кароль і доктар кажа міністрам, што не ведае, што рабіць, а таму трэба паклікаць іншых дактароў:

Пераклад Я. Бяганскай: *«Міністры згадзіліся з ім і заклікалі ўсіх вядомых дактароў, каб параіцца з ім, як ратаваць караля. Яны паслалі ў горад усе каралеўскія аўтамабілі, а самі напросілі каралеўскага кухара падаць вячэру. Яны не чакалі, што нарада так зацягнецца, і былі галодныя, бо не абедалі*

дома. Кухар расставіў сярэбраныя талеркі, наліў у бутэўкі лепшага віна: ён хацеў застацца пры двары і пасля смерці караля» [3, с. 10–11].

Пераклад М. Паўлавай: «Министры послушали совета и пригласили знаменитых докторов, чтобы посоветоваться, как спасти короля. Они послали в город все королевские автомобили, а сами тем временем велели королевскому повару подавать ужин, так как были очень голодны: они не знали, что совещание будет продолжаться так долго и не пообедали дома. Повар поставил серебряные тарелки, налил в бутылки лучшего вина, так как хотел остаться при дворе и после смерти старого короля» [4, с. 12].

У перакладзе Н. Падольскай спакойны аповед Старога доктара — чалавека, які прызвычаіўся, што яго і так ўсе слухаюць — ператвараецца ў звышэмацыйны, на мяжы крыку: «Как утопающий за соломинку, ухватились министры за этот совет. Любой ценой, но короля надо спасти! Тотчас из королевского гаража в разные концы города помчались автомобили за медицинскими светилами. А проголодавшиеся министры тем временем велели королевскому повару подать им ужин. Они ведь не знали заранее, сколько пробудут во дворце, и потому не пообедали дома. Дворцовые лакеи расставили на столе серебряные блюда с изысканными кушаньями, бутылки с самыми лучшими винами. Повар из кожи вон лез, стараясь угодить министрам: он боялся, как бы после смерти короля его не прогнали из дворца» [5, с. 7].

Калі браць пад увагу вонкавыя складнікі перакладу, то тут мае месца эмацыйнае перабольшанне. Перакладчыцу ў пэўнай ступені можа апраўдаць тое, што яна перакладала дзіцячую літаратуру і намагалася падвысіць эмацыйнасць твора. Да таго ж, такая стратэгія цалкам укладаецца ў межы тэндэнцыі, адзначанай тэарэтыкамі перакладу, якія пішуць, што ў апошні час заўважаецца тэндэнцыя да ўзмацнення экспрэсіўнага пачатку ў перакладзе. Я. Корчак піша для дзяцей 7–12 год. Калі ўлічваць псіхалогію ўспрымання тэксту дзецьмі, то для такога ўзросту не характэрная цяга да моўных вывертаў і шматслоўных апісанняў. Іх прыцягвае дыялагічнасць, а не апавядальнасць.

У перакладзе Н. Падольскай з’яўляецца нечаканая ў 1970-я гг. паліткарэктнасць. Яна, магчыма, вынікала з геапалітычнай сітуацыі ў краіне і тлумачылася сяброўствам з афрыканскімі краінамі, дзе Савецкі Саюз намагаўся пабудаваць сацыялізм. Перакладчыца добра памятала пра яшчэ адну функцыю дзіцячай літаратуры — выхаваўчую. І рабіла ўсё, каб у свядомасці савецкага школьніка не складаўся вобраз «чарнамазага дзікуна». Так, напрыклад, у фінале часткі, дзе вяскоўцы развітваюцца з негрыцянскай дзяўчынкай Клю-Клю, якая правяла ў іх вёсцы лета разам з каралём Мацюзём, ёсць такія фразы:

— Разумная, вясёлая і харошая дзяўчынка, шкада толькі, што гэтка чорная.

— Аднак, калі прывыкнеш да яе, зусім не брыдка, — дадавалі яны [1, с. 198].

Гэтая і некаторыя іншыя «непаліткарэктныя» фразы наўпрост выкрэсленыя з перакладу Н. Падольскай. А ў асобных момантах гэтая паліткарэктнасць проста пераўзыходзіць межы дазволенага ў перакладзе. Напрыклад, калі ў сталіцу Мацюзёвага каралеўства прыязджаюць чорныя каралі, яны паводзяць

сябе, як дзікуны, у перакладах М. Паўлавай і Я. Бяганскай, як і ў арыгінале, ідзе доўгае пералічэнне дзіўных, смешных, дурнаватых учынкаў негрыцянскіх каралёў. У Н. Падольскай раптам з'яўляюцца сыны гэтых каралёў і, калі каралі «ступенно прохаживаются по городу», то ўсе непатрэбствы робяць іх дзеці: *«Первыми прибыли негритянские короли. И к ужасу и негодованию придворных, они, точно сговорившись, привезли с собой сыновей — черных как сажка, шустрых, озорных мальчишек. Короли расхаживают степенно по городу, озираются с любопытством по сторонам, дружелюбно беседуют друг с другом. А с маленькими бесенятами никакого сладу нет, прямо караул кричи!»* [5, с. 155]

Гэты момант адзін з самых спрэчных у перакладзе, бо ён цалкам не адпавядае арыгінальнаму сюжэту і супярэчыць педагагічным тэорыям самога Я. Корчака, які стала падкрэсліваў, што дзіця — такі ж чалавек, як і дарослы, толькі маленькі і мае роўныя з дарослым правы.

Неабходна асобна адзначыць эпізод, калі Мацюсь усведамляе ўвесь цяжар каралеўскай улады. У арыгінале ён звяртаецца за падтрымкай да Бога. Ва ўсіх трох аналізаваных перакладах гэтая малітва адсутнічае. Так, у перакладзе Я. Бяганскай чытаем: *«З кім параіцца ў гэтую цяжкую хвіліну? — Мацюсь адчуваў, якая вялікая адказнасць зараз ляжыць на ім. — Што рабіць?» Кароль Мацюсь заплакаў і нарэшце заснуў, прытуліўшыся да бярозавага пня»* [2, с. 30].

Магчыма, эпізод не прайшоў цензуры яшчэ на этапе арыгіналу, але Польшча і за савецкімі часамі была рэлігійнай краінай, таму польская цензура спакойна ставілася да рэлігійнага зместу. У прыватнай размове супрацоўнікі інстытуту Я. Корчака паведамілі, што ніколі не бачылі цензураванага польскага тэксту «Караля Мацюся». Мяркуючы па ўсім, тут зноў спрацаваў прынцып выхаваўчай функцыі кнігі, памятаючы пра які, менавіта савецкая цензура прыбрала непажаданую для адпаведнага выхавання дзяцей інфармацыю. Так выглядаў эпізод ва ўсіх трох перакладах, нават у тым, што друкаваўся ў Польшчы, і толькі пільнасць рэдактара беларускага перавыдання 2012 г. выратавала гэты вельмі важны для стварэння адпаведнага настрою кавалак тэксту: *«З кім параіцца ў гэтую цяжкую хвіліну? — Мацюсь адчуваў, якая вялікая адказнасць ляжыць цяпер на ім. — Што рабіць?»*

Раптам Мацюсь узгадаў, што любую важную справу трэба пачынаць з малітвы. Так некалі вучыла яго добрая мама. Кароль Мацюсь рашучым крокам паглыбіўся ў сад, далей, дзе яго ніхто не мог убачыць, і скіраваў гарачую малітву да Бога.

— Я маленькі хлопчык, — маліўся Мацюсь, — без тваёй, Божа, дапамогі я не дам рады. Гэта па Тваёй волі я атрымаў каралеўскую карону, дык дапамажы мне, бо я ў вялікім смутку.

Доўга прасіў Мацюсь Бога пра дапамогу і гарачыя слёзы цяклі па яго твары. Але перад Богам нават каралю не сорамна плакаць.

Кароль Мацюсь то маліўся, то плакаў. Але ўрэшце заснуў, прытуліўшыся да бярозавага пня» [3, с. 34–35].

Варта агаварыць яшчэ праблему перакладу назвы. Тым больш, што антрапонім часта з'яўляецца эмблемай мастацкага твору — выкарыстоўваецца

аўтарам у якасці загалоўка. Сёння значная ўвага надаецца праблеме перакладу ўласных імёнаў, але толькі ў тым выпадку, калі гэтыя імёны — вымоўныя, гэта значыць, нясуць семантычную нагрузку. Звычайным уласным імёнам, як правіла, перакладчык увагі не надае, бо спрацоўвае прынцып — «імёны не перакладаюцца». Перакладчык заўсёды павінен устанаўліваць сіметрыю сваёй моўнай сістэмы з сістэмай мовы перакладу. І часам здараюцца выпадкі, калі ў перакладзе арыгінальнае імя замяняецца на адпаведнае для іншага культурнага арэалу. «Пераклад павінен імкнуцца не да “правільнасці”, а да функцыянальнага падобенства» [1, с. 402]. З такой сітуацыяй мы сутыкаемся і ў казцы Я. Корчака, якая называецца «Król Maciuś Pierwszy». У абодвух прааналізаваных рускіх перакладах імя галоўнага героя гучыць як «Матиуш». Тут, на нашу думку, скарыстаўшыся транслітэрацыяй, перакладчыцы паспрабавалі знайсці сваю стратэгію перакладу імя. У выніку захоўваецца культурная дыстанцыя, паўстае трохі штучнае імя, якое ўдала ўпісваецца паміж словамі «кароль» і «першы», але назва губляе адпаведны сэнс: Маціўшам мог звацца чалавек любога ўзросту, а Мацюсём — толькі маленькі хлопчык. Таму адбываецца несупадзенне ключавых кодаў, бо для Я. Корчака вельмі важна падкрэсліць — кароль-хлопчык, кароль-дзіця, кароль, які яшчэ толькі вучыцца не толькі кіраваць каралеўствам, а нават чытаць і пісаць. У выпадку з беларускім перакладам сітуацыя вырашаецца проста — магчымасць існавання імя Мацюсь у беларускай мове (як Андрусь, Пятрусь і г.д.) дазваляе пакінуць назву нязменнай. А адпаведным для рускіх перакладаў, на нашу думку, было б імя Матюша (скарочанае ад рускага імя Матвей, як Андрюша, Петруша), то бок простае перавядзенне з адной моўнай сістэмы ў іншую без дадатковых семантычных нагрувашчанняў.

Варта падкрэсліць, што ў дадзеным выпадку мы сутыкнуліся з сітуацыяй, калі перакладчык свядома адаптуе пераклад, спрабуе ўпісаць працу ў кантэкст свайго культурнага арэала і сваёй эпохі. Але ў такім выпадку з часам пераклад непазбежна губляе актуальнасць і неабходным робіцца вяртанне да арыгіналу і яго перастварэнне ці абавязковая рэдактура існуючага перакладу і вяртанне выразаных цэнзурай момантаў.

Літаратура

1. Казакова, Т. А. Художественный перевод: теория и практика / Т. А. Казакова. — СПб., 2006. — 544 с.
2. Корчак, Я. Кароль Мацюсь першы; Кароль Мацюсь на бязлюдным востраве / Януш Корчак; пер. з польск. Я. Бяганскай, У. Васілевіча. — Мінск: Юнацтва, 1998. — 460 с.
3. Корчак, Я. Кароль Мацюсь Першы / Я. Корчак; пер. з польскай Я. Бяганскай. — М., 2012. — 330 с.
4. Корчак, Я. Король Матиуш Первый; Король Матиуш на необитаемом острове / Я. Корчак; пер. с польск. М. Павловой. — М.: Авлад, 1993. — 462 с.
5. Корчак, Я. Король Матиуш Первый; Король Матиуш на необитаемом острове / Я. Корчак; сокр. пер. с польск. Н. Подольской. — М.: Дет. лит., 1972. — 416 с.
6. Лозинский М. Л. Искусство поэтического перевода / М. Л. Лозинский // Перевод — искусство взаимного сближения народов. — М. 1987. — С. 91–106.